

Список использованной литературы

1. Годуйко, Л. А. Структурная организация и способы образования эргоурбонимов Брестчины / Л. А. Годуйко, О. Б. Переход // Весн. Брэсц. ун-та. Сер.3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – № 2. – 2020. – С. 77–86.
2. Переход, О. Б. Эргонимия Брестчины (на материале номинаций физкультурно-оздоровительных учреждений) / О. Б. Переход // Славянский мир и национальная речевая культура в современной коммуникации : сб. науч. тр. / Гродн. гос. ун-т им. Я. Купалы ; редкол.: М. И. Конюшкевич (гл. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2018. – С. 184–188.
3. Переход, О. Б. Особенности структуры прагматонимов (на материале плодоовощной продукции Брестчины) / О. Б. Переход // Духовно-нравственные концепты русской словесности в современной языковой, культурной и образовательной практике российско-белорусско-украинского пограничья: материалы междунар. науч. конф., Новозыбков, Брянск. обл., 25–26 окт. 2016 г. / Брянск. гос. ун-т им. И. Г. Петровского ; под ред. С. Н. Стародубец, В. Н. Пустовойтова. – Новозыбков : Новозыбковская типография, 2016. – С. 211–217.
4. Годуйко, Л. А. Названия молочных продуктов Брестчины как ономастическая микросистема / Л. А. Годуйко // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – № 2. – 2016. – С. 5–14.
5. Переход, О. Б. Вербализация культурных кодов в прагматонимии и эргонимии Брестчины / О. Б. Переход // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – №1. – 2019. – С. 79–89.

С.Р. Рачэўскі (*г. Брэст, Рэспубліка Беларусь*)
S. G. Rachevsky (*Brest, Republic of Belarus*)

УДК 811.161

АСАБЛІВАСЦІ І ЛЁС МОВЫ РОДНАЙ ВЁСКИ

Анотацыя. У артыкуле раскрываюцца асобныя характэрныя рысы і асаблівасці развіцця мовы роднай вескі аўтара.

Ключавыя словы: фанетыка, лексічны склад, антрапаніміка, гаворка.

FEATURES AND FATE OF THE NATIVE VILLAGE LANGUAGE

Annotation. The article reveals individual features and specificities of the development of the language of the author's native village.

Key words: phonetics, lexical composition, anthroponimic, patois.

Мова вёскі Дзераўная ў сваіх асновах амаль цалкам супала з асноўнымі рысамі літаратурнай беларускай мовы, унармаваная мова адлюстравала не адну асаблівасць вясковага маўлення, блізкага да цэнтральных гаворак Беларусі. Узяць хоць бы фанетыку: у пачатковых класах на ўроках беларускага чытання настаўнік рэдка выпраўляў вымаўленне. Бо якраз так, як гэта зафіксавалася ў арфаэпічнай норме, дзеці гаварылі дома і на вуліцы: дзекалі і цекалі, вымаўлялі, не задумваючыся, шыпячыя, **ц** і **р** як зацвярдзелыя, перадавалі асіміляцыю зычных, пераход **в** і **д** у **ў** нескладовае, і гэта было як дыхаць, глядзець, хадзіць. Былі, праўда, і адступленні, напрыклад ад паслядоўнага акання. Ненаціскае адмоўе, скажам, перадавалася так: *ні ведаю, нідобра, нікепскі* (Аўт.- тут і далей моўныя адзінкі падаюцца фанетычным напісаннем) Канцавое **а** (**я**) ў многіх прыслоўях гучала насуперак норме, нязвыкла: *доўго, спакойно, мало, далёко, цёпло*. Тое ж назіралася і ў канчатках асобных назоўнікаў (*Віцё, моро, цётка, сонцо*), у некаторых дзеяслоўных формах (*наеўсё, наваліўсё, зазнаўсё, баюсё*). Дзераўнянцы па-свойму вымаўлялі канчатак назоўнікаў мужчынскага роду множнага ліку: *лясэ, крыжэ, баравіке*, але *самалёты, клёны, суседзі*. Не пасябралі яны з фанетычным падаўжэннем: гаварылі *куця* (замест куцця), *раля* (ралля), *плацё* (плацце), *пустазелё* (пустазелле), *багацё* (багацце), *вясёлё* (вяселле), *галасаванё* (галасаванне). А яшчэ ў Дзераўной адметна (праўда, не ва ўсіх словах) вымаўлялі націскны галосны **о** (**ё**): лабіялізацыя (акругленне выцягнутых губ) была невыразная, гук у словах *косьць, коўдра, конь, доўго, помніць* успрымаўся як нешта сярэдняе паміж **о** і **у**. Прыкрыта, невыразна гучаў ён і ў словах *песня, мел, недзя, лепш* і іншых – не так чыста, як у словах *гэто, першы, вечар*.

Што да лексічнага складу, то, як і па ўсёй Беларусі, яго асновай сталі словы агульнаславянскага і ўсходнеславянскага паходжання, вялікі пласт склалі словы ўласнабеларускія. Лесікон Дзераўной стагоддзямі папаўняўся іншамоўнымі словамі, яны станавіліся натуральным элементам паўсядзённых зносін, асабліва – паланізмы: *прэнтко* (хутка), *загарак* (гадзіннік), *ксьёншкі* (кніжка), *вяндліна* (падсоленая мяса) *валіска* (чамадан). Нямала было ў гэтым лексіконе рускамоўных слоў: пры разліку грашыма гаварылі *здача*, а не *рэшты*, замест *вёска* ўсё часцей сталі ўжываць рускамоўнае *дзярэўня*; рускае *абоі* выцеснілі беларускае *шпалеры*, а *ачкі* замянілі беларускае *акуляры*; *стужка* стала *лентай*; капалі *картофлю*, а не *бульбу*; замест *рэч* гаварылі *вешч*; *арэлі* сталі *качэлямі*, а *бялізна* – *бяльём*, *настаўніца* – *вучыцелькай*. Моцна ўрасла у свядомасць і маўленне дзераўнянцаў вайсковая лексіка: *пальгон, танк, снарат, патрон, гільза, мішэнь, акон, самалёт, вярталёт, ракета, узрыў, салдат, камандзір, часць*. Яно і не дзіва: Дзераўная пасля вайны з поўдня і поўначы стала межаваць з вялізнымі тэрыторыямі для вучэнняў, збораў танкістаў і лётчыкаў, вайсковая лексіка была і своеасаблівым рэхам мінулай вайны.

Як помніца, жанчыны ў Дзераўной ўмелі вырошчваць лён, любілі ткаць, ў хатах гучалі словы *кросны* (ручны ткацкі станок), *бёрда, уток* (часткі станка), *посьцілка, палавік* (вырабы ткацтва), *кужаль* (палатно з нітак лёну), *калаўрот* (прыстасаванне для намотвання нітак), *трапло* (прыстасаванне для апрацоўкі лёну).

У многіх з'яў і паняццяў былі дыялектныя найменні: *кудаса* (мяцеліца), *патарбак* (партсігар, табакерка), *дзялка* (надзел зямлі, замацаваны за калгаснікам для вырошчвання сельскагаспадарчых раслін), *пасак* (пояс), *паска* (палоска),

байструк (дзіця, народжанае па-за шлюбам), *кузака* (маленькі жучок), *дрында* (блізкае да санак прыстасаванне з тоўстага дроту для коўзання з горкі), *тарпатына* (шкіпінар), *бэбах* (надта вялікі жывот), *стаўбун* (чалавек з выцягнутай уверх, эліпсападобнай галавой), *маталёха* (пахлёбка), *бонда* (праснак), *чамяргес* (гарэлка), *скочка* (блыха), *барукацца* (змагацца адзін з адным), *абірычыць* (коратка падстрыгчы), *уходжвацца* (даглядаць хатнюю гаспадарку, карміць жывёл), *гізуюць* (хутка бягуць каровы, пакусаныя аваднямі), *благі* (худы), *лядакі* (непаслухмяны).

Не так часта, але ўжываліся ў вёсцы пад Баранавічамі фразеалагізмы: *дух заняло* (перапынілася дыханне), *уеўсё ў косці* (надакучыў), *на прамілы бог* (вельмі), *віламі па вадзе пісана* (няцвёрда, ненадзейна), *як карова языком злізала* (знікла), *даць рады* (справіцца з чым-небудзь), *як адрэзала* (рэзка скончылася), *жылы цягнуць* (патрабаваць, прасіць), *памяняць быка на індыка* (выбраць горшае). Цікавая прырода ў мясцовага фразеалагізма *панесці за Музыканта* (пахавець): Музыкант – мянушка жыхара, за хатай якога пачыналіся могілкі. Толькі апісальна можна вытлумачыць значэнне фраземы *браць на кромы*: звычайна гэтым словазлучэннем выражаўся працэс падсадкі стомленага дзіцяці на плечы дарослага, пры гэтым дзіця абдымала чалавека за шыю, каб не зваліцца; *кромы* асэнсоўваліся як плечы.

Мова вёскі Дзераўная адлюстравала і некалькі множналікавых і адзіночналікавых назоўнікаў: баліць пад *грудзямі*, у яго валасатыя *грудзі*;

зачыні *дзверы*, бразнуў *дзвярыма*; высахло *чарніло*, заліў *цітраць чарнілам*. Сустрэкалася і разыходжанне катэгорыі роду пры параўнанні нашых слоў з рускамоўнымі: мяжа зарасла *палыном*; намяло *пылу* з вуліцы; хваліўсё новым *шынялём*. Казалі: спело *яблыко*, а не *яблык*.

Чуліся і гукапераймальныя словы: даглядаючы гаспадарку, жыхары вымаўлялі *гыля!* (адганяючы гусей), *аўсь!* (адганяючы свіней), *чкыра!* (падганяючы авечак).

Калі паказвалі, колькі чаго ёсць, казалі *таквеля*. Калі пагаджаліся, часта гаварылі *ноля* (успрымаецца яно як злітыя *ну* і *але*). Калі казалі пра падабенства дзіцяці да аднаго з дарослых, ужывалі слова *рыхтык* (ням. *richtig* – правільна): *ну рыхтык бацько!* Ацэньваючы адносіны да працы як гультайскія, часта ўжывалі слова з арыгінальным суфіксам: ну і *гультаіско!*

Непаслухмянае дзіця чула ад дарослых абуранае *от жаба!* (маецца на ўвазе: такое малое, а не слухае старэйшых, спрачаецца). Характарыстыка блізкіх да дурасці паводзін зводзілася да зневажальнага назоўніка *адурысь*. Ацэнка нечаканага, незвычайнага ўвасобілася у выслоўі *цуд (дзіва) дый годзе*. Засцерагальнае *не дай божа* часта замянялася польскім *брунь божа*.

З маленства дзяцей у Дзераўной прывучалі гаварыць пры сустрэчах з людзьмі ці з такімі, як сам, *дзень добры!*, а дзякаваць – польскамоўным *дзінкуя!* Пазней такія формы маўленчага этыкету замяніліся на рускамоўныя *здрастуйця!* і *спасіба!* Вітаючыся з чалавекам, занятым працай, абавязкова казалі *Бох помач!*, і ў адказ найчасцей чулася *Казаў Бох, кап сам памох!* Кляліся ў чым-небудзь кароткім *дальбох*, ужывалі і разгорнутае *Каб мне з гэтаго месца ні ўстаць!*

У дыялогах рэплікі-просьбы падмацоўваліся кароткім пыталым *га: купіш, га?; пойдзем, га?; пазычыш, га?; : будзьяш ці ні будзьяш?; чуяш ці ні чуяш?; дасі ці ні дасі?* Гаворачы пра чысціню колеру, ужывалі побач з прыметнікам слова *спрэс: спрэс сіня* (цалкам сіня), *спрэс бурачковы* (увесь бурачковы).

З жаночых вуснаў часта зляталі звароткі, напоўненыя пяшчотай як да малых, так і да дарослых: *мой ты галубок; а маё ты золатко; мая ш ты любачка*. Праяўлялася, асабліва у жанчын сталага веку, супрацьлеглая схільнасць – да праклёнаў: *каб ты смалы напіўсё; ні, кап ты захлыснуўсё* (у адносінах да выпівохі); *каб на табе скура курэла* (калі што-небудзь загаралася ад непатушанага акурка). Прыказкі і прымаўкі ўжываліся, але нячаста: *сыты галоднаму ні спагада; голы збірайся – голы гатоў; на каго Бох, на таго і людзі*.

Тапанімічныя аб'екты ў Дзераўной, як, напрыклад, лес, мелі найчасцей матываваныя назвы: *Старынка* (стары сасновы лес), *Глінішча* (лес з залежамі гліны), *Жарабілаўскі* (лес, за якім пачынаецца вёска Жарабілавічы). Вуліца, на якой пабудавалася бацька, чамусьці атрымала назву ў множным ліку *Брадоўскія*, што – рэдкасць. Магчыма, першыя жыхары, што пабудаваліся бліз ракі, знайшлі і лёгка пераходзілі брод, магчыма, такім было прозвішча першага тут пасяленца. Яшчэ адна вуліца ўздоўж ракі, на другім беразе, называлася *Забалото*: яна выходзіла агародамі на шырокі поплаў, які ў вёсцы абазначаўся словам *балото*. Вуліца, што выцягнулася на паўночны ўсход, на Баранавічы, атрымала назву *Бутрымкі*: тут калісьці жыло нямала людзей з прозвішчам *Бутрым*. Вуліца, выбудаваная на поўдзень, у напрамку палігона, называлася *Сяло*, і там жыло найбольш праваслаўных вернікаў.

У вёсцы не скупіліся на мянушкі, але не было ў гэтай, яшчэ адной, легалізацыі асобы нічога здзеклівага, зневажальнага: *Мікат* (носьбіт – Міхась), *Банэдык* (носьбіт – Бенедзікт), *Абгарак* (магчыма, продкі перажылі пажар), *Чаркес* (паставай і тварам падобны да горца), *Савэрачка* (бацькава імя – Ксаверый), *Нагорнішка* (жыла ў хаце на прыгорку і мела прозвішча Нагорная), *Сівы* (яе сын з надта светлымі валасамі), *Польчынка* (сын Полі), *Музыкант* (сярод продкаў быў ладны музыка), *Нямко* (нямы ад нараджэння), *Штандар* (магчыма, быў у войску сцяганосцам), *Цыганка* (чарнавалосая жанчына, курыла трубку), *Тапэрачка* – жанчына, якая часта ўжывала слова *цяперака* (цяпер).

Аж да 60-х гадоў 20 стагоддзя Дзераўная характарызавалася як вёска з арыгінальнай антрапанімікай, сваёй эстэтыкай іменавання. Тут перасякліся дзве традыцыі: праваслаўныя вернікі давалі дзецям імёны візантыйскія хрысціянскія (*Іван, Міхаіл, Пётр, Ганна, Алёна, Кацярына*), старажытнарускія (*Уладзімір, Вера, Надзея, Любоў*); людзі каталіцкай веры арыентаваліся на імёны, запазычаныя з заходнеславянскіх і паўднёvasлавянскіх краін (*Франц, Фелікс, Антон, Стафан, Ванда, Элеанора, Караліна, Ганарата, Сарафіна* (магчыма, перайначанае *Серафіма*)). Сялянамі часта выбіраліся імёны рэдкія, прэтэнцыёзныя: *Генавефа, Адальфіна, Фелумена, Франка, Феліцата, Леакадзія, Люцыян, Генрых, Зігмунд, Зіновій, Рычард, Альфрэд*; успамінаецца і арыгінальнае імя *Графіня* (магчыма, ад *Еўграфія*). Дзед аўтара таксама насіў рэдкае імя *Каятан*, а адну з стрыечных сясцёр называлі *Схоля* (поўная форма – *Схаластыка*). Гэтае выключнае імя і сёння, яго не адшукаць у шматлікіх слоўніках імёнаў розных краін. Магчыма, яно мае адносіны да слова *scholastikus*: ім старажытныя грэкі абазначалі чалавека вучонага ці школьніка. Відаць, такой бацькі хацелі бачыць дачушку.

Побач з поўнымі афіцыйнымі (дакументальнымі) імёнамі актыўна ўжываліся ў Дзераўной размоўныя усечаныя іх формы, часта з увасобленай пяшчотай называння асобы: *Антэк – Анцік – Антусь – Антось* (Антон); *Вацэк –*

Вацё – Вацінко (Вацлаў); Валяк – Валё – Валюсь (Валянцін); Маняк – Манюсь (Мар’ян); Вінак – Вінуць (Вінцэнт); Рысік – Рысё (Рычард); Метак – Мецё (Мечыслаў); Тадзік – Тадзё (Тадэвуш); Фэлько – Фэлё (Фелікс); Зэнак – Зэнё (Зенон); Гэндрык (Генрых); Фрэдзё (Альфрэд); Зыгмусь (Зігмунд, Сігізмунд); Франак (Франц); Гандзя – Аня (Ганна); Франя (Франка); Біня (Альбіна); Казя (Казіміра); Кася (Кацярына); Адольця (Адальфіна); Юся (Юсіна); Юзя (Юзэфа); Люця (Люцына); Ваця (Вацлава); Фэля (Фелікса); Рузя (Рузалія, Разалія); Ганорка (Ганарата); Стэфка (Сцефаніда); Броня (Браніслава); Цэля (Цэцылія); Лёдзя (Леакадзія).

Адчувальныя змены ў асяроддзі носьбітаў мовы ў Дзераўной і блізкіх да яе вёсках (Жарабілавічы, Сяўрукі, Гінцавічы, Тартакі, Лесіна, Магіляны) пачаліся ў другой палове 50-х гадоў мінулага стагоддзя. Сталі разбудовацца Баранавічы, там узводзіліся карпусы прадпрыемстваў лёгкай прамысловасці і машынабудавання, выраб авіяцыйнага заводу, з’явілася шмат рабочых месцаў. На працу ў горадзе, а не ў калгасе ўладкоўвалася вясковая моладзь, яна прывозіла дадому і актыўна ўжывала новыя словы і выразы, асвойвала рускамоўныя, раней не ўласцівыя вясковаму маўленню інтанацыі. Гучала ў вуснах дзяўчат і хлопцаў тое рускае слова з жудасным акцэнтам: *зачэм* (зачем), *прэлясьць* (прелесть), *зря* (зря), *чотка* (чэтка), *жэнічына* (жэнщина), *паўтараю* (повторяю), *ваапічэ* (вообще), *фперот* (вперёд), *гаварыт* (говорит), *барба* (борьба). Саромеліся загаворваць па-руску толькі старыя людзі, і на пытанні вайскоўцаў, што прыходзілі з гарадка (*Не скажэце, у кого можна купіць сметаны? ; Гдзе тут у вас, бабуся, пераходзяць рэчку?*) звычайна адказвалі на роднай мове.

Далі сябе знаць штодзённыя стасункі з насельніцтвам вайсковага гарадка: вясковыя жанчыны нячылі там дзяцей, былі прыбіральшчыцамі, работніцамі сталоўкі, прачкамі і таксама, як і моладзь, не цураліся гаварыць нібыта па-руску, хоць маўленчы апарат так і не прызвычаіўся да інакшага вымаўлення многіх гукаў і іх спалучэнняў. У мясцовую васьмігодку ўсё часцей прымаліся на вучобу дзеці ваеннаслужачых, а яны адказвалі на занятках толькі па-руску, ад вывучэння беларускай мовы вызваліліся. Большасць настаўнікаў былі баранавіцкімі жыхарамі, выкладалі прадметы таксама па-руску.

Для соцень маладых, што павыходзілі з вёскі, а тым болей для іх дзетак, вечныя каштоўнасці, сярод якіх і звычайка гаварыць па-вясковаму, па-беларуску, паступова сталі засланяцца іншымі інтарэсамі, імператывамі, адзнакамі часу – як сёння: набыццём і продажам тавараў праз Інтэрнэт; магчымасцю працаваць дома, за камп’ютарам, а не ў офісе; фатаграфаваннем сябе, як кажуць, любімага, смартфонам; штодзённым нпаведваннем “Фэйсбука” ці іншай сацыяльнай сеткі; чытаннем чаго-небудзь нескаладанага са шклянкай амерыкано; выбарам адпачынку на самым лепшым замежным узбярэжжы. І добра, што дажылі да такога, але ... многія забыліся на карані свае і на самае дарагое – роднае слова.

Так, лакальная мова Дзераўной, як і ўсе на свеце мовы, сталася як адна з дачок жывой народнай мовы. Са сваёй прыгажосцю, унутранай сілай, самастойнасцю. Яна не падпарадкоўвалася правілам, законам, яе не маглі забараніць, яна, як тая рэчка, сама выбірала, што абысці на сваім шляху, а дзе цячы роўна і спакойна. Хочаш распазнаць, чым адсвечвае яе дно і што адтуль выглядае, – нагніся, паназірай, напруж памяць, распытай людзей, зрабі вывады.

Шчырыя носьбіты роднага слова ў дзяцінстве і юнацтве, мы не уяўлялі, наколькі яно залежыць ад нас, карыстальнікаў, як лёгка можна забрудзіць адвечнае цячэнне мовы, чым нанесці непапраўны ўрон. Не ўяўлялі: наша мова – невымерная стыхія, адна з наважнейшых сіл, што яднае народ, што задае агульны набор паняццяў, якімі трэба карыстацца, каб жыць магутнай талакой...

Дзераўную як малую радзіму пакінула, як і аўтар радкоў, большасць народжаных ў гэтай вёсцы пасля вайны: выхад з вёскі стаў, бадай што вымушаным крокам для моладзі 60-70-х гадоў 20 стагоддзя, якая імкнулася да больш шырокіх і грунтоўных ведаў і новых гарызонтаў асветы і культуры, на прастор шматлікіх прафесій, творчасці, рэалізацыі асобы; хацелася вырацца з той беднасці, з якой ніяк не маглі выбрацца бацькі.

Апраўдвае і суцяшае адно: усё-такі сваю прафесійную дзейнасць я звязаў з беларускай мовай, з “сяўбой” беларускага слова ў свядомасці некалькіх пакаленняў школьнікаў, студэнтаў, настаўнікаў, стаў аўтарам і сааўтарам навуковых прац у галіне мовы, шматлікіх вучэбных кніг па беларускай мове і методыцы яе выкладання, набыў дзясяткі паплетнікаў і аднадумцаў, што фарміруюць праз мову нацыянальна свядомых людзей. Можа, гэта і ёсць падзяка мове роднай вёскі: яна ж, услед за бацькамі, дала шанц ЖЫЦЬ.

Я.Р. Самуйлік, А.А. Дацкевіч
(г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)
Yaraslau Samuilik, Anton Datskevich
(Brest, the Republic of Belarus)

УДК 811.161.3'28(476.7)

ГАВОРКА ВЁСКІ ЧЭРСК БРЭСЦКАГА РАЁНА: ГІСТОРЫКА-ЛІНГВІСТЫЧНЫ АСПЕКТ

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Чэрск Брэсцкага раёна. Акрамя таго, адлюстраваны найбольш значныя факты гісторыі гэтага паселішча, што паўплывалі на фарміраванне мовы яго жыхароў.

Ключавыя словы: гаворка, фанетыка (вакалізм, кансанантызм), марфалогія, лексіка, паўднёвазагаходскі дыялектны тып.